

Magyar reformáció és unitárizmus.

— *A vallásszabadság jelentősége.* —

A reformáció egyetemes jelenség, de van magyar arculata is. Arculat, amely nem a felszín, hanem a lényeket tükrözi vissza. Azt a mélységet, melynek föltárása külön színt jelent a reformációban. A „magyar” kifejezés nem pusztán jelző vagy helyhatározó, hanem új értelmet kölcsönző szó. A „magyar reformációban”, jelképesen szólva, nemcsak az történt, hogy a magyar föld és magyar lélek megrezdült a reformáció egyetemes hullámverésére, mely Dévénynél jött be új időknek új üzenetével, hanem az, hogy a „genézis ihletével” a magyar lélek is elmondotta a maga külön mondanivalóját, miáltal a reformációt és az egész keresztény világot a vallásszabadság magasztos gondolatával ajándékozta meg.

Az átlag ember vallásszabadságon egyszerű szószéki proklamációt ért, melyet Dávid Ferenc hirdetett ki Tordán 1568-ban. A felekezeti elfogultság vagy történelmi tájékozatlanság néha még ezt a tényt is leszűkíti vagy egyenesen elvitatja. Ezzel természetesen az unitárius vallás jelentőségét igyekezik csökkenteni. Pártatlanul megjegyezhetjük, hogy valójában egyik félnek sincs igaza. A vallásszabadság kihirdetése nem ötletszerűen vagy egyetlen „legyen” szóra történt, hanem hosszú lelki folyamatnak, lelkiérésnek eredményeképpen. Hazai földön is jól láthatók azok a mérföldkövek, amelyek határozott útját jelezték. A lutheránus, majd a református vallás törvényesítése mind megannyi állomás a végkifejlés felé. Ugyanakkor azonban tévedés ezeknek bármelyikét vallásszabadságként fogni fel. Az eszme itt is ott is megcsillan, tüzcsovája erre is arra is meggyújtja a lelkeket, de teljes fényében valóban csak Tordán lobog fel. Szükségesnek mutatkozik tehát helyreigazítani az olyan tévedést, amelyet nemrégén épen Kállay Miklós magyar miniszterelnök követett el, ki a buda-

pesti Olasz Kultúrintézet megnyitóján a magyar reneszanszról és humanizmusról értekezve a vallásszabadság kihirdetését 1557-re, a lutheránus vallás törvényesítésének időpontjára tette. Azt bátran állíthatjuk, hogy magyar földön ez volt az első határozott lépés a vallásszabadság felé, de innen még hosszú és nehéz volt az út Tordáig. A „magasfeszültség”-ből, mely különösen Méliusz és Dávid Ferenc harcát jellemezte még sok szikra pattant ki, mígnem az eszme testet öltött. Akárhogyan vesszük és forgatjuk a dolgot egy nyilvánvalóvá válik és pedig az, hogy más a lényege valamely felekezet egyenjogúsításának s más a vallásszabadság kihirdetésének. Megállapításunk helyességében a vallásszabadság lényege erősít meg.

A vallásszabadság két főgondolatba kristályosodott ki, melynek summája szerint: *1. a hit Isten ajándéka s 2. hitében mindenki szabad.* Más szóval a hit isteni adottság; belső sugallat, meglátás, megézés, élmény eredménye az Isten és ember közötti viszony kiépítésében s ki-ki azt az utat választja az üdvözülésre, amelyet leginkább akar, legjobban szeret. A két gondolat organikus egészet alkot. Azt is mondhatnók, hogy az első gondolat a vallásszabadság elmélete, a második a gyakorlata. Az első a hit dolgában olyan mélységeket nyitott fel, amelyeknek maradéktalan feltárásához és megmagyarázásához még ma sem érkezett el a valláslélektan és bölcsélet, a második olyan messzi utak felé mutatott, amelyekről még ma is távol áll a felekezeti elfogultságban vergődő vagy tobzódó ember.

A vallásszabadság hatása mégsem tűnt el nyomtalanul. Erdély áldott földjén gyökeret vert. Az „erdélyi lelket”, ha ilyesmiről szó eshetik, bölcsőjében ringatta. A „három nemzet négy vallás” klasszikus gondolatát életrehívta és saját vérével táplálta s Erdély fejedelmeit pünkösti ihletéssel szakadatlan serkentette, hogy őrt álljanak és harcoljanak minden magyar lelkiismereti szabadságáért.

Ez azonban korántsem meríti ki a vallásszabadság jelentőségét s most amikor a nevezetes tordai országgyűlés 375-ik évfordulóját éljük, tehát jubiláris évbe lépünk, helyénvaló a maga teljességében újraértékelni és közkinccsé tenni ezt a drága unitárius örökséget.

A vallásszabadság jelentősége 3 szempontból érdemel

közfigyelmet: *nemzeti, általános keresztény és unitárius szempontból*. Lássuk ezeket rendre.

A *nemzeti szempont* erdélyi vonatkozását már érintettük, bővítsük ki ezt az egyetemes magyarra, hiszen az erdélyi lélek szervesen beletartozik az egyetemes magyar keretbe.

A történelem folyamán kint és bent sok vita folyt arról, hogy a magyarság Kelethez vagy Nyugathoz tartozik-e. Maga a nemzet géniusza ritkán avatkozott bele a vitába, de amikor közbeszólt félreérthetetlenül Nyugat mellett döntött. *Szent István kereszténysége, Mátyás magyar reneszánsza s az unitárizmus vallásszabadsága megdönthetetlen bizonyítékok erre*. Alkottunk mi is nyugatit: európaiságunkban, műveltségünkben és vallásos meggyőződésünkben, sőt Nyugatonál nagyszembet. A felületes figyelő évszázadokon át azt hihette, hogy mi Nyugatnak csak odahallgatói vagyunk. De ha a mélybe tekintett könnyen észrevehette, hogy mi — egy kiváló magyar író szavával élve — legalább is öntudatos vidéki poéták voltunk a fővárosi körökben s időnként szólásra köszörültünk a torkunkat, mert lelkiünkben remegett Szent István európaisága, Mátyás korának páratlan műveltsége s a vallásszabadság csodálatos ihletése. Sőt az utóbbival megelőztük az élen haladó Nyugatot.

Amikor évekkel ezelőtt külföldön jártam az ú. n. magyar propaganda munkákban hiába kerestem, mert nagyítóval sem találtam meg a vallásszabadság illetén beállítását. Hogy miért nem, arra ma sem tudom megadni magamnak a megnyugtató feleletet, pedig ennek nem annyira az unitárius, mint a tiszta, igaz magyar érdek látja nagyobb kárát. A vallásszabadság nemzeti jelentősége *kifelé* nagyobb publicitást, *befelé* teljesebb ismeretet és méltánylást érdemelne, mert kifelé és befelé egyformán roppant fontosságú.

A mohácsi vésszel darabokra szakadt a nemzet teste, elveszett az ország, de töretlen maradt a lelki impérium. Rab nemzet élt itt, de szabad hittel. S ha nem is élt a nemzet mindenegyus fiában a XX-ik századi Reményik Sándor öntudata, éltek az őrtálló, ébresztgető, sőt felrázó prédikátorok és éltek a hadakozó fejedelmek, kik vérrel is érvényt szereztek a hitszabadságnak. És mi, akik végig éltünk több, mint két évtizedes rabságot fel tudjuk mérni a hitszabadság nemzeti jelentőségét.

Egyetemes keresztény szempontból a vallásszabadság számúzte az erőszakot, az inquisitiót és a máglyatűzet a valóságos gondolkozás területéről s igazolta az eszme-harcosok minden álmát, szenvedését és mártírumságát; *a lélek diadalát a durva erőszak felett*. Igazolta, hogy a jézusi gondolatok felett virrasztó vagy tétován elinduló előreformátorok, majd a reformáció szellem-hősei, a hosszú oszlopokban menetelő lelki-hadsereg nem küzdött, vérezett vagy bukott el hiába. Valaki felért a csúcsra s kitűzte a diadal zászlaját. Realizálta a forrón melegengetett, megálmódott álmokat. Örömuzenet ez minden embernek, aki hittel hisz az „eszme” végső diadalában.

A vallásszabadság a kölcsönös megértés és türelem alapján tompítani igyekszik a felekezetek közti villongások életét, ami világosan kitetszik abból, ha összehasonlítjuk a volt csonkaországi és erdélyi helyzetet. Megmenti a levegőbenlógástól azokat, akiknek van hitük, de nincsen egyházuk s a délibábos egység-kergetés helyett rámutat a képmutatásmentes keresztény gondolkozás és magatartás lényegére az Evangélium szellemében.

A vallásszabadságot egészében a kereszténység vezércsilagának szánta a Gondviselés és a fejlődés története, de valójában csak az unitárius gondolat vette igénybe iránymutatását. Sorsa egy lett az unitárius vallásával. A fénye ránk hullott s ha volt árnyéka az is minket vett körül. Belőlünk táplálkozott, mint a nap a belezuhanó csillagokból. Csak annyira ragyogott, amekkora áldozatot hozhattunk érte. Napjainkban mintha ismét halványulna a fénye, mintha kopnék történelmi színe. Nem a belső erőforrások gyengülése, apadozása folytán, hanem a külső feszültség következtében. Van szándék, amely akarva vagy akaratlanul kiselejtezni kívánná, mert összetéveszti a kivénhedett politikai liberálizmussal, amihez pedig semmi köze. Ere vonatkozólag különben részletesen kifejtettük álláspontunkat a „Magyarság és vallás” című könyvben megjelent dolgozatunkban. Ha valakit érdekel a kérdés, onnan tájékozódást szerezhet magának.

Való, hogy a vallásszabadság alkalmas és alkalmatlan időben hirdette, hogy a vallás az egyén legszentebb magánügye. Magánügy, de nem a lelketlen individualizmus és nem a középkori magánüdvözülés, hanem a tiszta Evangélium szelle-

mében. A középkori magánüdvözülés rajongója a zárdák elefántcsonttornyába húzódik s Krisztus kiontott vére árán epekedik a megváltásért. Az individualista a predesztináltság, kiválasztottság dogmája alapján öleli magához a világ javait s „Isten ingyenkegyelmére” spekulál, ha lelke megmentéséről esik szó. A vallásszabadság lényegét egy egész világ választja el ezek bármelyikétől. És úgy választja el, mint a királyvíz a nemes fémet a salaktól. Ez a világ az Evangélium világa.

Emlékezzünk csak vissza, dolgozatunk elején leszögeztük, hogy a vallásszabadságnak van elmélete és gyakorlata, a kettő azonban szervesen egy. Ennek mintájára, unitárius megfogalmazásban a vallás nemcsak hitvallás, hanem gyakorlat, élet. *Vallás és erkölcs egymást feltételezik és szervesen kiegészítik, mint Jézus két legfőbb parancsolata: az Isten és emberszeretet.* Szeretet, élet csak a közösségben képzelhető el. Mégis van hitemben valami, amivel önmagamnak kell sáfárkodnom, magamban kell kiformálnom és elrejtennem, mint a gyöngyhalász a megtalált kincset. — Amikor jónéhány évvel ezelőtt egyik vezető külföldi folyóirat hitvallásra kérte fel a világ legkiválóbb tudósait, közel ötven százaléka azzal tért ki a kérdés elől, hogy hite a szentek-szentélyében olyan, mint legbensőbb szerelme, amit röstelkedne a világ elé teregetni. — Van a hitemben valami, ami érinthetetlen, sajátosan és egyedül csak énreám tartozik, s ami úgyszólván mentes a külső behatásoktól. Hogy egyetlen és nyers példával éljek, hitem volt az, ahová a román cenzura vagy a csendőrszurony sohasem érhetett el s ez vonatkozik más szempontokra is. Hitemben szabad vagyok nemcsak azért, hogy üdvösségem útját magam tervezzem és járjam dogma-korlátok és mankók nélkül, hanem azért is, hogy életemért nagyobb felelősséget vállaljak Isten és az emberek előtt, hogy vallás-erkölcsi értelemben szólva, megcsillanjon lelkemben az emberi méltóság, az istenfiúság reményének meleg fénye. Szabad vagyok s így elkötelezett, hogy a felnőtt ember érettségével és öntudatával mennél több jót hozhassak elő imádságos pillanataimból, amikor Jézus szerint titkos imáimra Isten megfizet nekem nyilván. Szabad vagyok, tehát elkötelezett, hogy a nagy kísértésben erőm legyen szemébe vágni a kísértőnek: „*Nemcsak kenyérrel él az ember ... ne kísértsd a te Uradat, Istenedet ... csak Őt tiszteld és imádd!*” Hogy a

Getsemané kertben megrendült, de áldó lélekkel mondhattam: „*Ne az én, hanem a te akaratom szerint legyen*”. S a keresztfán is aképpen imádkozhattam, mint Ő. Nem utcasarkokra kívánczó, paragrafusokba önthető, a kényszer fegyverével reám erőszakolható ügy a vallás, hanem az én legszentebb magánügyem. Whitehead a világhírű matematikus és vallás-bölcselelő azt mondja, hogy „*a vallás az, amit az ember egyedülvalóságával tesz*”. Nem egyedülvalóságában, hanem egyedülvalóságával, amikor Jézus szavai szerint érzi, hogy az „*Atya vele van*”. Ilyenkor a magánügy Isten ügye.

A hit Isten ajándéka s ki-ki azt az utat választja Isten felé, amelyet leginkább szeret. Ez a tétel teljessé tette a reformációt, mert visszavezette önmagához. Ravasz László kifejezésével élve, e nélkül a reformáció alig lett volna több „*elrontott katolicizmusnál*”. A reformáció tehát nem egy olyan tengerszem, amelyikbe belezuhogtak az „*élő vizek forrásai*” s benne el is vesztek, hanem egy olyan lelki tároló, amelyből millió és millió hajszálcsovön buzog a szépség, jóság és igazság evangéliumi itala. A vallásszabadság nyitotta fel a lezárt zsilipeket s azóta is szakadatlanul áramlik szét közöttünk, emberek között, igazolva, hogy Isten nemcsak egy kornak, népek, vagy csupán egyeseknek jelentette ki magát, hanem mindannyiunknak s folyamatosan kijelenti ma is mindazoknak, akik a tudományban, művészetben, a vallásban és erkölcsben őt keresik, jelenvalóságának nyomait fürkészik. A dogmák lezárt világát így váltja fel az örök fejlődés lehetősége, jézusi megvilágításban; a tökéletesedés gondolata.

A vallásszabadság kihirdetése és vállalása lényegében megszabta az unitárizmus feladatát és célját a kereszténységben. Az unitárizmus ezt a nehéz, de kiváltságos feladatot csak úgy töltheti be, ha a hatalom és uralkodás egyházai mellett megmarad „*a lélek egyházának*”, azzal a hármas szerepkörrel, amelyet *szellemi szabadságharcnak, örök ifjúságnak és kisebbségi életsorsnak* neveziünk.

A fejlődés nem pusztá életfolyamat, hanem harc a szabadságért; a teremtés, alkotás forró kohójából kiáradó új életformák szabad kialakulásáért. *A vallásszabadság; szellemi szabadságharc* az „*új ég és új föld*” megvalósításáért. Harc a multtal és harc a jelennel. Harc a multtal, hogy a leláncolt, de

élő és ható erők felszabaduljanak s az ember „eredendő bűnét”, primitív, kimunkálatlan lelkét jézusi magasságokba emelhesse. Harc a jelennel, hogy vallásos meggyőződésünkön a lélek nélküli formálizmus el ne uralkodjék s a maradásig vissza ne rántsion. A szabadságharc az élrevisz, tekintetünket a jövő felé irányítja. Ha a szellemi szabadságharc lényegét egy képpel akarom érzékeltetni, akkor egy monumentális szoborra gondolok, mely egy feszülő izmú munkást ábrázol, ki térdig még sziklába van kötve, fogja a mult salakja, bűne, de kezében tartja vésőjét, kalapácsát, szabadulása eszközeit, mert homlokán ragyog a biztató jövő égi fénye. Az unitárius vallás a „jövő vallása” — állapította meg Brassai Sámuel — s valóban igaz, mert előre néz, előre menetel. Olyan, mint egy fényoszlop, mely előljár, mert maga is mindig halad. A fény világánál nem az elveszett paradicsomi boldogság felett virrasztunk, hanem az eljövendőt, az Istenországát keressük.

Ehez örök-ifjú lelkületre van szükségünk. Napjainkban gyakran hallunk elöregedett, elaggott népekről vagy koreszmékről. Hasonlóan szólhatunk elöregedett, vallásos gondolatokról, eszmékről és rendszerekről is. Az unitárizmus éberen öröködik afelett, hogy megtarthassa örök-ifjú vonását. Nem a szó-játékos öreg-ifjúságot vagy az ifjú-öregséget, hanem a lélek mindig friss, mindig kész rugalmasságát a mélyebb hit és több világosság befogadására. Ennélfogva az unitárius vallás nem kerülhet összeütközésbe a tudással és haladással. Ellenkezőleg, belsőleg meggazdagszik általuk s ha szükségeltetik szárnyakat kölcsönöz nekik; a hit Isten felé emelő szárnyait.

Az élenjárás és ifjú lelkület kisebbségi életsorsot szab az unitárius vallás elé. Ez azonban nem hasonlatos a politikai vagy hatalmi kisebbség sorsához. Az unitárizmus nem alkalmi kisebbség, — s ezt azoknak a köreinken kívülállóknak mondom, akik bizonyos mértékű cinizmussal hivatkoznak maroknyiségunkra s meggondolatlanul jósolgatják mihamari eltűnésünket e földi terekről, de azoknak is mondom, akik túl szépet és túl merészet álmodnak a jövőnk felől, — nem alkalmi kisebbség, amely eltűnik vagy valamilyen csoda folytán többséggé válik. Nem! Az unitárizmus kisebbségi sorsa a ko-

vászé. Kovász nélkül nem készülhet életadó kenyér, de a kovász sohasem lesz kenyér. A kovász keleszt s e folyamatban önmagát áldozza fel, ugyanakkor azonban új kovászoknak ad életet. Az unitarizmust isteni szándék hívta életre s bízta meg e feladatkörrel. Vallásunk csak addig marad hű az isteni megbízatáshoz, amíg maradéktalanul betölti azt. Tudott dolog, hogy az emberi fejlődés, — fizikai vagy lelki szinten, — sohasem a többség, hanem a kisebbség áldozatos erőfeszítésének az eredménye. A kereszténység csak addig tudott megmaradni a jézusi eszmék alapján, míg kisebbségi sorsban élt. Mint államvallás igen gyakran megtagadta, sőt üldözte a jézusi világot. A trianoni Európában mintegy 40 millió ember élt kisebbségben s voltak, akik azt állították, hogy ezek az igazi keresztények. És az állításban volt némi igazság. Alkalom bőven kínálkozott a példaadásra.

Az unitárius lélek eltünődhetik és ugyanakkor megvisszatalódhatnak az elmondottakon, mert bármily nehéz a kisebbségi sorsa, Istentől nyerte azt, ami egyformán lehet kereszt és kiváltság. Végső célul álmodhat nemzet vagy világmisszióról, maga azonban meg kell maradjon kovásznak vagy egy durvább hasonlattal, örök dinamizmusnak, hajtó olajnak, különben nem mozdul, nem szárnyal a vallásos lélek.

A vallásszabadságnak még van egy végszava az unitárius vallás felé s ez abból a szent szövetségből származik, amelyet a fajjal kötött. A vallásszabadság magyar lélekből fakadt, faji vonása van! (A magyar nép, mely csaknem egy évezreden át a szabadságért harcolt, kihirdeti a vallásszabadságot!!) Ne csodálkozzék hát senki azon, ha ezt a tényt mi unitáriusok néha törvényekkel is dokumentáljuk. Nem kizárólagosság ez, — hiszen önmagunkat cáfolnók meg, — hanem feltétel. Unitárius csak az lehet, aki előbb magyarrá lett.

Visszapillantva az elmondottakra, ha igaz, hogy a Kárpát-hegylánc Isten-koszorúja s a Kárpátmedence Isten-völgye úgy nyilott itt egy-két lélek-virág az unitarizmus szelleméből, amely nélkül hiányos lett volna a reformáció szindús csokra. *E nélkül lehetett volna reformáció Magyarországon, de nem lehetett volna magyar reformáció.* Dávid Ferencről, kinek halhatatlan nevéhez fűződik e nemes cselekedet, a következő dolgozatunkban fogunk megemlékezni. *Simén Dániel.*

Káli Nagy Lázár.

1772—1837.

A következő sorok megírására alkalmi okul szolgált dr. Jancsó Elemér szerkesztésében és kiadásában a mult évben *Erdélyi Ritkaságok* I. köteteként megjelent *Az erdélyi magyar színészet hőskora 1792—1821. Nagy Lázár visszaemlékezései* c. könyve. Az a gondolat zavar és kedvetlenít, hogy az unitárius egyháztörténetírást méltán illetheti a vád, hogy az egyház- és iskolatörténelemnek olyan érdemes alakjait, minő Nagy Lázár, aki a kollégiumnak egyik buzgó és lelkiismeretes felügyelő gondnoka, a születés vajudasában kínlódó nemzeti szellemű és nyelvű kultúrának egyik fáradhatatlan sürgetője volt, részünkről a feledés leple borítja s minket a hálátlanság kínozó vádjára méltán terhelhet.

E szempont vezetett a következő adatok összegyűjtésénél, melyek hiányait mentse a vállalkozás jóakarató célja. A következőkben néhány életrajzi adatán kívül a kolozsvári színház építése és a magyar színészet küzdelmei körüli tevékenységét és kollégiumi felügyelő gondnoki működését fogjuk vázolni.

Nagy Lázár a Marossszéki Káli Nagy család Kolozs megyébe szakadt ágának egyik sarja. Született 1772-ben. Iskolai életéről, tanulmányairól, sajnos, nincsenek adataim. Neje a Torda megyei nemes családból származó Pápai Erzsébet, kinek Járában szép birtoka volt. Kőváry a Pápaiakról mondja (K. M. 1898. 306—307. l.), hogy a tordai gimnázium protektorai tordai és alsójárai birtokosok. Egyik Pápai, István 1746-ban torda-aranyosköri gondnok, fia István 1772-től consistor. 1778-tól, mikor az iskolai felügyelőgondnoki állás szerveztett, a tordai iskola felügyelő gondnoka. 1791-ben mint alispán halt meg. Siménfalvi György a járai Pápai család tagjaira vonatkozólag két eredeti iratot közöl (K. M. 1897. 263—265. l.).